

ПАРАДИГМАТИЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ¹

Нині, коли ми опинилися перед безладним нагромадженням застарілих ідеологій, що повільно перебувають в агонії, серед яких особливий тон задає нестравна суміш індивідуалізму, раціоналізму та неминучого утилітаризму, ми маємо звернути увагу на дещо розмите й розсіяне повернення уявного – різнобічного, розмаїтого, багатолікого, сила якого потужна, оскільки є невидимою, але вона глибинно пронизує способи існування, манеру мислення в шарах позбавленого офіціозу суспільства, а отже, у формах істинного життя. Ось що допомагає нам досягнути Ж. Дюран, зокрема його величний “*opus magnum*” – книга “Антропологічні структури уявного”, яка з 1960 р. надихає всі вільні уми світу!

Аж ніяк не просте завдання, насамперед, коли інтелігенція, зокрема університетська, безперервними потоками вивергає конвенційні ідеї і зручні штампи, від яких ніде немає проходу. Е. Дюркайм запропонував для цього явища такий влучний термін: “логічний конформізм”. Цей конформізм має свої інтелектуальні, соціальні, політичні прояви й навіть сформував свою особливу говірку: завчений “канцеляризм”, негнучкість якого терпіти несила!

Неможливо не протистояти такому ладові речей. Хіба шляхетність університету від самого початку не полягала в славнозвісному принципі *Disputatio*? Ж. Дюран ніколи не полишав свою спокійну, стриману і толерантну боротьбу. І він навчив нас чинити так само. Було б добре, щоб майбутні покоління перейняли це полум’я. І ця книжка обов’язково стане їм у пригоді.

Дедалі очевидніше, що ні в кого більше немає необхідної легітимності говорити “від імені закону” будь-якого роду: юридичного, соціологічного, морального чи політичного. Так ми знову починаємо усвідомлювати необхідність *обов’язку* – обов’язку “становища людини” перед прадавніми джерелами. Цей обов’язок походить не з апріорної ідеї, гарантом якої є філософ або політик. Проте обов’язок як вияв природного ладу. Щось на кшталт спонтанної, інстинктивної “секреції” основи суспільства. Те, що Ж. Дюран називає “динамічним виміром” міфу. В його архетипальному вимірі². Так, “Антропологічні структури уявного” нагадують нам про те, що буття разом – це, насамперед, згода різної волі або, як кажуть нині, вираження почуття приналежності.

Словом, інстинктивний обов’язок виникає з реального життя. Хай як парадоксально це може здатися, суттєвий урок “Антропологічних структур” у тому, щоб нагадати нам, що реальне можливе тільки через нереальне. *Нереальне* є сумою фантазмів, мріянь, міфів і символів, які водночас утворюються із самого соціального життя, струк-

¹ Рецензія-анонс франко-українського перекладу книги відомого французького соціолога Ж. Дюрана “Антропологічні структури уявного” (1960), що цьогогоріч за ініціативи і підтримки професора Е. Афоніна, одного із засновників Української школи архетипіки має вийти друком у Видавничому домі “Києво-Могилянська академія” (Київ, Україна) в межах підготовки до франко-українського симпозиуму “Уявне, архетипи і публічне управління”, присвяченого 100-річчю з Дня народження Ж. Дюрана. З моменту виходу першого видання книга побачила 13 перевидань: сім безпосередньо у Франції (1960, 1969, 1980, 1983, 1992, 2016, 2021) і шість за кордоном, зокрема в Україні.

² Durand G. Figures mythiques et visages de l’oeuvre. Paris: Dunod, 1992. P. 11.

турують і зміцнюють життя як таке. У цьому якраз і полягає невидима сила уявного, якій майстерна праця Ж. Дюрана дає обґрунтування³.

Це невидиме уявне – спершу непомітне дрібне “зерня”, що переростає у величне творіння! З цього приводу згадується притча, описана в Євангелії від Матвія: “Гірчичне зерня – найменше з-поміж усіх насінин. Але коли воно виростає, то стає великою рослиною, мало не деревом, до якого “птаство небесне злітається і кублиться у віттях його”⁴ (Мт. XIII, 31-32).

Прекрасна метафора: зростання хрестоцвітої рослини від первісної малюнки стає символом могутності євангельського слова та його поширення по всьому світу. Вона відповідає темі уявного, що в університетських колах так довго і гостро підпадало під критику, підозру, таврування. А нині ми бачимо його парадигматичне повернення. Адже уявне повертається саме як *парадигма*. Це “матриця”, що дає нам змогу досягнути фундаментальні зміни в наших суспільствах.

На відміну від модерністських ідеологій, акцент на уявному більше не має нічого спільного з “правом”, тобто абстрактною логікою; уявне, навпаки, засновується на реальних, конкретних фактах. Тих фактах, що виникають з поєднання досвіду і традиції. Фактах, які завжди залишаються живими й укорінені в казках і легендах – іншому способі висловити міфи, які ми переживаємо в повсякденні.

На зорі кожної культури міфи відіграють особливо насичену роль. Відтак первинна сила слабшає, і культура завершується цивілізацією, яка своєю чергою процвітає, але потім занепадає. Саме це відбувається на наших очах. Модерна культура, що зародилась у XVII ст., стала цивілізацією, яка занурюється в агонію, починаючи з середини минулого століття. У цей проміжний період між двома епохами ми стаємо свідками, якщо вжити термін О. Конта, процесу “природного виродження” інституцій. Останні більше не виконують ту роль, для якої вони були призначені: організовувати повсякденне життя.

“Антропологічні структури уявного” дають нам інструменти, які показують, що сутність нашого соціального існування ґрунтується на основі народної мудрості: згідно з термінологією книги, або в “денному режимі уявного” (Книга перша), або в “нічному режимі” (Книга друга). Перефразовуючи Парменіда: “Суще можна збагнути лише на основі буття”. Уявне виявляється добрим методологічним важелем для досягнення сутнісних характеристик такого “буття”.

Ми більше не розуміємо цих простих речей, з яких складається повсякденне життя, оскільки надто звикли до суто раціоналістичних теорій, що тримаються на вірі у вищість картезіанського “*cogito*”. Проте саме матерія повсякденності є *ultima ratio* нашого ставлення до світу. Повсякдення існує на основі чуттєвого розуму, завдяки якому ми можемо досягнути всі особливості буття разом, тобто життя в суспільстві “*zoon politikon*” (Арістотель) – політичної тварини, якою є людина.

Повернення до уявного, обхідний шлях через уявне – ось що дозволяє помислити

³ Дюран Ж. La sortie du XXe siècle: Introduction à la mythodologie. Paris: CNRS Éditions, 2010.

⁴ Пер. І. Огієнко.

висхідне буття. Це буття – *архетипальне*. І по той бік від суто калькуляційної думки, зашореної кількісними показниками, це повернення-обхід знову вдмухує сенс в енергію медитативної думки. Вона приділяє увагу якісному виміру, виміру безкоштовного – тому, що не зміряєш ані кількістю, ані вартістю. Цей процес можна передати лаконічною формулою: відбувається перехід від економічного до *іконічного*. І кульмінаційним моментом цього переходу, якому на допомогу приходить технологічний розвиток, став бунт образів.

Цей бунт не дався просто. Адже, якщо тут годі навести всі приклади, характерні для модерністської філософії, потрібно нагадати, що (від Н. Мальбранша до Ж.-П. Сартра) уяву зятю вважали нічим іншим, як “буйною фантазією” (*folle du logis*⁵). Тобто перешкодою для належної роботи мозку. І саме на тлі цього тавра розвивається калькуляційна думка, останньою формою якої сьогодні став сучасний інтелектуальний конформізм.

Повернення медитативної думки, в основі якої лежить “імагінальний” феномен уявного, – ось що дає нам можливість осягнути, як “проростає зерно і визріває колосся”. Ж. Дюран запозичує в А. Корбена неологізм “імагіналь” (*imaginal*) на позначення цього зародження образів, що утворює колективну пам’ять як основу будь-якого соціального життя. Одним словом, пам’ять – це обов’язок пам’яті як субстрат кожного суспільства.

М. Гайдеггер у своїх коментарях гімнів Гельдерліна називає це “основним тоном” або “тональною визначеністю” (*Bestimmung*). Така тональність-настроєність (*Stimmung*) є, простіше кажучи, кліматом, в який ми занурені. Тим “кліматом”, що визначає нас і перетворює на таких, якими ми є⁶.

У певному сенсі це банальні, очевидні речі. “Клімат” детермінує нас, зумовлює до певної тілесної постави, робить нас говіркими або мовчазними, змушує терпіти або боятися певної температури тощо. Так, саме клімат, яким його оточено, охоплено, вкрито, визначає той специфічний спосіб поведінки француза, українця та будь-кого іншого...

Те саме стосується і *духовного клімату, яким є уявне*. Він визначає соціальні настрої, тобто способи та модальності поведіння. Інакше кажучи, наше індивідуальне і колективне буття у світі. Це буття разом, яке є в повному сенсі цього слова соціальним тілом. І це вже не просто метафора, позбавлена реального наповнення, а дієва алегорія, що сповнює вагою тіло, чуття, чуттєвість...

Справді, хай як парадоксально це може здаватися, архетипальне уявне, яке глибоко досліджують “Антропологічні структури уявного”, стосується *осмислення втілення*. По той бік так званого “принципу розриву” (звичного інструменту модернізму, про який згадується в тексті Ж. Дюрана), уявне наголошує на *повноті буття*. Тіло й дух об’єднані в неперервній плодючості. Так, увиразнюючи динаміку духу, потенцію нематеріального, невидима сила уявного підкреслює важливість культури як засновка будь-якої цивілізації.

На відміну від економічного імперативу, для якого визначальним є принцип утилітаризму, “ікономіка”, закон образу, наголошує на цілісності буття. “Закон” образу

⁵ Вислів, що характеризує уяву: буйна, нестримна, божевільна, нерозумна тощо (пер. А. Рєпи).

⁶ Heidegger M. Les hymnes de Hölderlin. Paris: Gallimard, 1988. P. 137.

дає можливість зрозуміти те, що можна назвати містичною тілесністю або духовним матеріалізмом, який потайки оживляє все буття разом. Ці оксюмори звертають увагу на той факт, що світом керує не просто ідеологія або “ідеософія”, тобто гегемонія теоретичної абстракції, а значно більш голістичний підхід (інтелект і почуття), який дає нам змогу входити зі світом у резонанс.

Повторимо: уявне є нічим іншим, як ментальною атмосферою. Цей “атмосферний імператив” демонструє нам, як відбувається перехід від руйнівного прогресизму до іншого способу існування у більшій злагоді з природою. Це відображено у понятті Ж. Дюрана “*антропологічний взаємоперехід*”: у ньому підкреслено глибокий феномен взаємопов’язаності, антропологічне узгодження із сущим.

Отже, уявне виявляє суттєвий перехід від модерної суспільної угоди до постмодерного соціального пакту, що перебуває ще в стані визрівання. Це момент, коли розум невіддільний від почуттів. У такий період дуже важливо бути уважним до відродження різних активних форм духовного динамізму. Адже духовний динамізм – це інша назва для вище згаданої невидимої сили уявного.

Цей динамізм, вписуючись у своєрідний континуум, залишається відданим традиції та її духовним впливам. І через них модальності буття тут укорінюються в майбутньому. Так соціальне уявне бере на себе обов’язок пам’яті. Цей обов’язок дає можливість у певному сенсі не помирати повністю. Смерть не поглинає повністю тих, хто живе міфами та символами, які мають давнє походження. “*Non omnis moriar*”⁷. Цей вислів з “Од” Горация підкреслює той факт, що фантазії, фантазмагорії, уявне переживаються як архетипи, які повертають силу й енергію повсякденному життю.

На основі пам’яті формується втілена думка. Думка, яка на протигагу прогресистській параної виражає “прогресивну” мудрість, здатну схилитися перед ладом і красою світу. Не для того, щоб домінувати над ним, а щоб налаштуватися на нього, віднайти узгодження з притаманною йому гармонією. Увійти з ним у резонанс і брати участь в мелодії людської природи. Мелодія культури та мелодія природи нероздільно пов’язані між собою. Краса мови взаємодіє з красою довкілля. У цьому полягає *традиційна* особливість уявного⁸.

Як засвідчує цей *opus magnum* Ж. Дюрана, уявне належить довгій тривалості⁹. Воно не засліплене негайною подією (événement), а турбується про далекосяжне *пришестя* (avènement). У цьому розумінні можлива “*метapolітика*” (якщо вжити термін великого вихідця із Савойї, якого так цінував Ж. Дюран, – Жозефа де Метра). Саме вона, вкорінюючи теперішнє в минулому, є безумовним гарантом майбутнього.

Відпускаючи на волю метафору, можна сказати, що той, хто виявляє увагу до антропологічного уявного, подібний до бджоли, яка збирає мед “невидимого” з усіх залишених традицією квітів. Завдяки цьому вкоріненню “Великий твір” є постійним пошуком філософського каменю. Перебуваючи в безперервному пошуку архетипів,

⁷ Не весь я вмру (лат.); рядок з оди “Пам’ятник” (пер. А. Рєпи).

⁸ Durand G. Science de l’homme et tradition. 1er édition: Tête de Feuilles. 1975. Розд. IV. “Homo Latomus”.

⁹ Дюран Ж. Антропологічні структури уявного: книга третя, перший розд. “Універсальність архетипів”; Un comte sous l’acacia: Joseph de Maistre. In La sortie du XXe siècle, op. Cit. P. 673 sq.

уявне в цьому сенсі сягає корінням в алхімічне вчення та практику, і для цього використовує образи. Або ж, уживаючи багатий на смисли термін, у своєму процесі ініціації воно послуговується *емблемами*.

Тут ми маємо нагадати, що у великі культурні моменти, моменти заснування того, що потім набуде поширення в цивілізації, вчення передається за допомогою емблем. На противагу послабленню умів, що поклалися на “принцип розриву” (тіло/дух, матеріальне/духовне), емблема єднає у плідній суміші думку і відчуття. Саме завдяки відчуттям у їхній скінченності ми здобуваємо доступ до інтелекту, який за своєю будовою нескінченний. Отже, процес уявного дає можливість перейти від “видимого”, сприйнятого відчуттями, – до “невидимого” духу.

Знаходячи, висуваючи, актуалізуючи архетипальні фігури, втілення “емблем” чітко підкреслює невидиму силу уявного. Це нагадує нам про те, що, на відміну від прогресизму та притаманного йому зарозумілого раціоналізму, “*прогресивна*” філософія, характерна для уявного, походить від часу, що споконвіку був тотожний сам собі – часу *незапам’ятної традиції*, що зміцнює і підтримує основи буття разом. Часу спільного блага, що визрівав на прадавніх традиціях, звичаях і заведеннях¹⁰.

А це означає, що уява більше не є просто “буйною фантазією”; своїм динамізмом вона дає можливість “отілеснити” все, чого вона торкається. І тим самим оприявнити, тобто досягнути й виразити неявну гармонію світу, як він є. Вона не прагне до ілюзорної досконалості за допомогою славнозвісного “виходу за межі”, а мислить на основі експерименту, емпірики, того, що Ф. Ніцше назвав “годиною істинного відчуття”.

Так, йдеться про прийняття того, що “є тут”. “Буття тут” – підґрунтя незапам’ятної, споконвічної мудрості людського виду. Саме з такої складної цілісності (образів, уяви, уявного, імагінального) твориться індивідуальне і колективне життя. Творення – термін, що несе в собі блиск і велич авторитету, що породжує відчуття радості й триумфу. Творити – це найвищий акт, який тільки може бути. Хіба не в цьому полягає сутнісний, актуальний і перспективний урок “Антропологічних структур уявного”?

М. Маффесолі,

*співзасновник Французької школи архетипіки,
директор Центру досліджень сучасності і повсякденності,
почесний професор Університету Сорбонна,
12 rue de l’Ecole de Medecine, Париж, 75006, Франція,
email: michelmaffesoli@gmail.com,
Scopus Author ID: 6507761645,*

М. Maffesoli,

*Co-founder of the French School of Archetypes,
director, Center for the Study of Modernity and Everyday Life,
professor emeritus at Sorbonne,
12 rue de l’Ecole de Medecine, Paris, 75006, France,
email: michelmaffesoli@gmail.com,
Scopus Author ID: 6507761645*

¹⁰ Durand G. Les mythes fondateurs de la Franc-Maçonnerie. Paris: Dervy, 2002.